

A Ditadura de Primo de Rivera.

A caída da monarquía.

O golpe de Estado do xeneral Primo de Rivera puxo fin ao réxime constitucional de 1876 deu paso a unha ditadura que decote se adornou cunha retórica rexeneracionista. O réxime primorriverista insírese nun contexto, o da Europa de entreguerras, caracterizado pola crise da democracia liberal e o triunfo das fórmulas autoritarias. Sen embargo, a Ditadura non acadou os apoios que requiría para perdurar e institucionalizarse.

Á caída do ditador, en xaneiro de 1930, Alfonso XIII fracasou no intento de retornar ao vello sistema derrubado en 1923. O descrédito da Coroa converteu á República na única alternativa de fueturo para os sectores económicos, sociais, políticos e culturais máis dinámicos do país. Así se poría de manifesto nas eleccións municipais do 12 de abril de 1931. Os seus resultados precipitaron a proclamación da Segunda República.

O golpe de Estado do 13 de setembro de 1923.

O golpe de Estado foi unha iniciativa impulsada por influentes **sectores militares**. Moitos mandos do Exército amosaran a súa preocupación polos debates no parlamento sobre a *cuestión das responsabilidades*, suscitada a raíz do *Desastre de Annual* (1921). Algúns deles non eran alleos ao espírito rexeneracionista e non calaban o seu descontento coa actuación do goberno e co esgotamento do sistema canovista (*a vella política*). Pero tampouco esquecían o tradicional papel do Exército como garante da orde social, que moitos vían ameazada por un puxante e radicalizado movemento obreiro, singularmente en Cataluña, onde a violencia social acadara niveis preocupantes.

A preocupación pola grave situación social e económica que vivía o país dende 1918 estaba tamén moi presente nas inquedanzas dos **círculos patronais**, singularmente os cataláns, que esixían o restablecemento da orde e non desbotaban o recurso a fórmulas autoritarias.

O xeneral Primo de Rivera (c. 1921)

Bundesarchiv, Bild 102-09414 [CC-BY-SA 3.0]

DOC. 1: Manifesto do xeneral Primo de Rivera ao país e ao exército (13-IX-1923).

Españóis: chegou para nós o momento máis temido que agardado [...] de recoller as ansias, de atender o clamoroso requirimento de cantos amando a Patria non ven para ela outra salvación que liberala dos profesionais da política, dos homes que por unha ou outra razón nos ofrecen o cadro de desdichas e immoralidades que comezaron o ano 98 e ameazaron a España cun próximo fin trágico e deshonroso. A tépeda rede da política de concupiscencias colleu nas súas mallas, secuestrándoa, ata a vontade real [...].

Pois ben, agora imos a asumir tódalas responsabilidades e a gobernar nós ou homes civís que representen a nosa moral e doutrina [...].

No temos que xustificar o noso acto que o pobo san demanda e impón.

Asasinatos, atracos, depreciación da moeda [...], rastreiras intrigas políticas tomando por pretexto a traxedia de Marrocos [...], precaria e ruínoa a produción agrícola e industrial; impune propaganda comunista, impiedade e incultura, xustiza influída pola política, descarada propaganda separatista(...).

No vimos chorar mágoas e vergoñas, senón a poñerlles pronto e radical remedio, para o que requirimos o concurso de tódolos vos cidadáns.

Este movemento é de homes, o que non sinta a masculinidade completamente caracterizada que agarde nun recuncho, sen perturbar os días vos que para a patria preparamos. Españóis: Viva España e viva o Rei!

A oposición á declaración do estado de guerra polo capitán xeneral de Cataluña foi tan escasa como a a resposta ao manifesto publicado por Primo de Rivera. O **gobierno liberal de García Prieto**, ante a abstención dos mandos militares e á negativa do rei a actuar contra os militares sublevados, demitiu. A **actuación de Alfonso XIII**, fiel ás súas posicións militaristas e antidemocráticas, contribuíu a lexitimar o golpe. Negouse a destituír aos xefes golpistas, entregou voluntariamente o poder ao xeneral Primo de Rivera e, finalmente, negouse a reabrir as Cortes cando llo solicitaron os presidentes do Congreso (Melquiades Álvarez) e do Senado (Romanones), violando o espírito e a letra da Constitución de 1876. Ligou así a súa sorte á do ditador.

A maioría dos **líderes políticos** e da **opinión pública** amosaron ante o golpe de Primo de Rivera unha actitude pasiva cando non expectante [DOC. 2]. A resistencia de anarquistas e comunistas foi axiña neutralizada. **Mauristas e socialcatólicos** aplaudiron alborozados a chegada do novo réxime.

O Directorio Militar (1923-1925).

Tras o golpe de Estado formouse o Directorio Militar, un peculiar executivo composto só por militares. Primo de Rivera, como presidente, concentrou todo o poder executivo e monopolizou a relación co monarca [DOC. 3]. Mentres a xestión ministerial ficou en mans dos respectivos subsecretarios, cargo desempeñado segundo os departamentos por militares, técnicos e altos cargos da administración. Entre 1923 e 1925, o Directorio Militar desenvolveu un amplo labor que había acrecentar significativamente a popularidade do Ditador.

A reforma da administración local.

Coa excusa do *descuaje do caciquismo*, puxéronse en marcha unha serie de medidas sobre a administración local non sempre atentas aos procedementos legais e as formalidades burocráticas. Os gobernadores civís foron substituídos por **gobernadores militares** con amplas competencias no tocante ao mantemento da orde pública e a depuración da administración. Oficiais do exército actuaron tamén como **delegados gubernativos** en cada partido xudicial. Os **concellos** foron disoltos e os seus membros electos substituídos por outros nomeados polas

DOC. 2: O filósofo Ortega y Gasset ante a instauración da Ditadura (El Sol, 27-XI-1923)

Hai que rematar coa "vella política" [...] As desdichas da nación proceden de que uns centos de homes, sen moralidade nin competencia, apoderáronse absolutamente do poder político e, usando este en beneficio propio, sen atender aos desexos da masa nacional, impiden toda obra fértil no público e no privado.

O cinismo, a desaprensión, a incompetencia, a ilegalidade, o caciquismo, etc. procedían, proceden e procederán da gran masa española que vive hai moito tempo, con anterioridade á instauración da "vella política" nun grao de desmoralización superlativa [...]

A curación de España [...] ten que atacar estratos do corpo nacional moito máis profundos.

O ditatorial, o mesmo que o democrata, se quer facer algo acertado, terá que revolversse contra a opinión pública. Pola contra, coa opinión pública volverase irremisiblemente ao que ela creou: a "vella política".

Alfonso XIII co Directorio Militar (1923)

Bundesarchiv, Bild 102-09412 [CC-BY-SA 3.0]

DOC. 3: Decreto de constitución do do Directorio Militar (15-IX-1923).

Art. 1. Confírese ao capitán xeneral don Miguel Primo de Rivera y Orbaneja, marqués de Estella, o cargo de presidente do Directorio Militar, encargado da gobernación do Estado, con poderes para propoñer e emitir cantos decretos conveñan á saúde pública (...).

Art. 3. O presidente do Directorio, coas facultades de Ministro único, someterá á miña firma, asesorado previamente do Directorio, as resolucións de todos os departamentos ministeriais.

DOC. 4: Exposición ao rei sobre a disolución dos Concellos (4-X-1923).

Señor: Recollidas nunha dúzia de días as arelas da alma popular, espertada á vida cidadá pola conmoción nacional do 13 de setembro, poucas tan intensas e unanimemente expresadas como a de ver substituídos nas corporación municipais aos homes, á vez semente e froito da política partidista e caciquil, que con pouca eficacia viñan entorpecendo a vida administrativa dos pobos.

Isto xustifica a proposta que o Directorio eleva a V.M. polo meu conduto de disolver todos os concellos de España [...]

novas autoridades [DOC. 4]. **Comisións xestoras** designadas fixéronse cargo das deputacións provinciais.

Os **Estatutos Municipal** (1924) e **Provincial** (1925) pretendían unha importante reforma das administracións locais. Ampliaban a autonomía e incrementaban os recursos económicos de concellos e deputacións. Prevíase que na súa conformación entrasen representantes de elección popular e outros de designación corporativa. Sen embargo, o intervencionismo gobernamental non cesou e as eleccións previstas nunca chegaron a celebrarse polo que a maioría dos concelleiros e deputados provinciais sería nomeada polos gobernadores civís ata a fin da Ditadura.

Represión e orde pública.

A declaración do estado de guerra significou a suspensión de tódalas garantías constitucionais, a introdución dunha estrita censura de prensa e a concesión de amplos poderes ás autoridades gobernativas para afrontar calquera contestación. A CNT e moitos dos seus sindicatos foron ilegalizados e os militantes cenetistas e comunistas obxecto dunha intensa represión.

Dende setembro de 1923, pretendeuse estender a todo o territorio español o *somaten*, unha tradicional milicia voluntaria catalá que reaparecera nos anos do pistoleirismo, con resultados bastante mediocres.

Españolismo.

O apoio inicial que o catalanismo burgués, representado por F. Cambó e a *Lliga*, prestaron ao golpe de Estado, e a aparente receptividade de Primo de Rivera cara un *rexionalismo ben entendido*, apenas tiveron continuidade. Axiña, a Ditadura tornouse abertamente hostil a calquera reivindicación particularista, mesmo ás manifestacións máis moderadas de reivindicación cultural. O Directorio Militar prohibiu en 1923 o uso oficial de idiomas distintos do castelán, a presenza de bandeiras rexionais en edificios públicos e o ensino da lingua e a historia catalás nas escolas [DOC. 5]. Desaconsellouse tamén o uso de linguas distintas do castelán no culto católico. A *Mancomunitat* catalá foi disolta en 1925 a raíz da aprobación do Estatuto Provincial, que imposibilitaba a existencia deste tipo de organismos. Vítimas da persecución contra o separatismo, o PNV, *Estat Catalá* e *Acció Catalana* pasaron á clandestinidade.

DOC. 5: R.D. sobre delitos contra a seguridade e a unidade da patria (18/IX/1923)

Art. 1º. Serán xulgados polos tribunais militares [...] tódolos delitos contra a seguridade e a unidade da patria, cando tenda a disgregala, restarlle fortaleza e rebaixar o seu concepto, sexa pola palabra, por escrito, pola imprenta ou por calquera outro medio mecánico ou gráfico de publicidade e difusión, ou por calquera clase de actos e manifestacións. Non se poderá izar nin ostentar outra bandeira que a nacional en buques ou edificios, sexan do Estado, da provincia ou do municipio, nin en lugar algún, sen máis excepción que as embaixadas, consulados, hospitais e escolas ou outros centros pertencentes a nacións estranxeiras. [...]

As señeras, pendóns ou bandeiras tradicionais e históricas de aboengo patriótico, en calquera dos seus períodos, que son gardados con amoroso orgullo por concellos e outras corporacións, as do Instituto de Somaténs, gremios e outras que non teñan nin se lles dea significación antipatriótica, poderán ser ostentadas en ocasións e lugares axeitados, sen incurrir en penalidade algunha.

Expresarse ou escribir en idiomas ou dialectos, as cancións, bailes, costumes e traxes rexionais non son obxecto de prohibición algunha. Pero nos actos oficiais de carácter nacional ou internacional non se poderá usar, polas persoas investidas de autoridade, outro idioma có castelán, que é o oficial do Estado español, sen que esta prohibición afecte á vida interna de carácter local ou rexional, obrigadas, non obstante, a levar en castelán os libros oficiais de rexistros e actas, mesmo nos casos en que os avisos e comunicacións non dirixidas a autoridades se redactasen en lingua rexional.

Portada do diario arxentino *La Nación* recollendo a nova da chegada do hidroavión Plus Ultra a Bos Aires (II/1926)

[Dominio público], dende Wikimedia Commons

Sen embargo, o **esfuerzo renacionalizador españolista** en clave tradicionalista, católica, militarista, monárquica e autoritaria tivo un alcance ben limitado e mesmo resultou contraproducente. En Cataluña, a persecución da lingua e dos símbolos particulares provocou unha ampla oposición e favoreceu a expansión dos sentimentos nacionalistas e o rexeitamento cara os símbolos estatais.

Promoveuse así mesmo un certo **hispanoamericanismo**. O 12 de outubro foi institucionalizado como o *Día da Raza*. A celebración das grandes Exposicións internacionais (Sevilla, Barcelona) e a organización de vós interoceánicos (*Plus Ultra*), ademais do seu carácter propagandístico, pretendían subliñar os vínculos entre *Nai Patria* e as *repúblicas irmás* americanas.

A liquidación do conflito de Marrocos.

O golpe de Estado de 1923 deixou pendente as *responsabilidades* polo desastre de Annual. Algúns militares acusados foron xulgados, condenados a penas ben lenes e, finalmente, indultados.

En 1925, un acordo con Francia, que estaba a ver os seus dominios norteafricanos pola revolta rifeña, posibilitou o **desembarco de Alhucemas** [DOC. 6] e a vitoria militar sobre as forzas de Abdel-Krim. As operacións proseguiron ata a rendición do líder rifeño en 1927.

A resolución do conflito marroquino colocou ao réxime primorriverista no cumio da súa popularidade a animou ao ditador a dar novos pasos para consolidarse no poder.

O Directorio Civil (1925-1930)

En decembro de 1925 formouse un novo goberno presidido por Miguel Primo de Rivera e formado por ministros tanto civís como militares coñecido como **Directorio Civil** [DOC. 7]. A diferenza do seu predecesor, presentado sempre como unha fórmula provisional, o Directorio Civil naceu con intención de perdurar.

A institucionalización política do réxime autoritario.

A Ditadura tratou de dotarse dalgúns instrumentos tendentes a favorecer a súa institucionalización e perpetuación no poder:

- ◆ A creación dun partido oficial, a **Unión Patriótica** (UP). Promovida en 1924 polos medios socialcatólicos casteláns, ampliou o seu ámbito de acción a todo o país e recibiu un forte

Imaxe do desembarco de Alhucemas (IX/1925)

[Dominio público], dende Wikimedia Commons

DOC. 6: O desembarco de Alhucemas segundo o ABC (9-IX-1925).

A facilidade coa que se verificou o desembarco na mañá de onte sobre o punto elixido polo xeneral en xefe das forzas que operan en Marracos constituíu unha gran sorpresa, porque dende hai moito tempo se anunciaron serias dificultades para a realización da empresa. O éxito debeuse, entre outros factores, á excelente preparación militar do desembarco[...]
A columna desembarcada componse principalmente de forzas indíxenas e do Tercio, aínda que tamén forman parte dela algúns batallóns. Entre os xefes desembarcados figura o coronel Franco, que está á fronte das bandeiras do Tercio, que tomaron parte na operación.

DOC. 7: Carta de Primo de Rivera a Alfonso XIII propoñendo o nomeamento dun Directorio Civil (2-XII-1925).

En suma, señor, para expor o meu pensamento claro e sinceramente, o que propoño a V.M. é a substitución dunha ditadura militar por outra civil e de organización máis axeitada, pero non menos vigorosa. E permíteme propoñelo así, recollendo a ansia popular, que só teme do cambio de goberno que se debiliten os resortes do mando que foron carácter do Directorio Militar, cuxa vida, como xenuína representación do Exército e da Mariña, que tan patrioticamente ofreceron o prestixio dos seus nomes a este ariscado labor, non debe levarse a momento de desgaste ou de quebranto; nin tampouco debe sacarlle máis tempo ao país na súa representación civil [...]

DOC. 8: Real Decreto-Lei de convocatoria da Asemblea Nacional Consultiva (12-IX-1927).

Art. 1. O segundo luns do próximo outubro reunirase en Madrid, no Palacio do Congreso dos Deputados, unha Asemblea deliberante, que, en razón á variedade de representacións que deben integrala e a diversidade dos asuntos que han concedérselle, terá o carácter de Asemblea Nacional, que, dirixida e orientada polo Goberno [...], deberá preparar e presentar progresivamente ao Goberno, nun prazo de tres anos, e con carácter de anteproxecto, unha lexislación xeral e completa [...]

apoio dende o goberno. Malia todo, a UP nunca foi un instrumento eficaz para a mobilización política a favor da ditadura nin chegou a converterse en partido único.

- ◆ A reunión da **Asemblea Nacional Consultiva**: convocada en 1927, a Asemblea non era un parlamento representativo senón unha cámara consultiva totalmente mediatizada polo goberno [DOC. 8]. Formárona representantes dos concellos, deputacións, órganos do Estado (administración central, xustiza, exército), da Igrexa, da UP e das *actividades* (cultura, artes, comercio, industria, agricultura, traballo, etc.). As súas reunións prolongáronse ata 1930 e redactou un **proxecto de Constitución** (1928). Este deseñaba un réxime corporativista e autoritario e amosaba a intención de perpetuarse por parte do réxime primorriverista, o que acrecentou os receos de amplos sectores sociais e políticos.

Unha política social corporativista.

O Directorio civil promoveu unha **política social corporativista** deseñada polo ministro de Traballo E. Aunós e inspirada tanto no socialcatolicismo como no fascismo italiano. Segundo estas formulacións, para superar os conflitos sociais, as relacións laborais deberían ser reguladas en cada sector produtivo por corporacións dentro das que se harmonizarían os intereses de patróns e traballadores baixo a arbitrase do Estado. Consonte a esta fórmula, creáronse en 1926 os **comités paritarios**, formados por igual número de representantes patronais e obreiros e integrados xerarquicamente na **Organización Corporativa Nacional** [DOC. 9]. Aprobouse tamén unha ampla lexislación laboral recollida no **Código do Traballo** (1926).

A política social da ditadura contou coa **colaboración da UGT** [DOC. 10]. Mentres o sindicalismo católico, a pesar da súa entusiasta adhesión inicial á Ditadura, era marxinado e a CNT sufría unha persecución implacable, a confederación sindical socialista recibiu un trato favorable: case monopolizou a representación obreira nos comités paritarios, o líder uxitista F. Largo Caballero foi designado para o Consello de Estado (1924), mesmo se lle reservaron postos na Asemblea Nacional Consultiva que non chegou a ocupar.

DOC. 9: Real decreto-lei da Organización Corporativa Nacional (26-XI-1926).

Art. 1. os elementos que integran a vida profesional española constituiranse sobre a base de organismos especializados e clasificados [...] mediante a creación de entidades corporativas de xurisdición graduada.

Art. 3. Para a representación, dentro de cada grupo profesional, nos organismos corporativos, servirá de base o Censo de Asociación patronal y obreira establecido polo Ministerio de Traballo e Previsión.

Art. 4. Aos efectos da Organización profesional española, entenderase por corporación o organismo público que abrangue os comités paritarios (...).

Art. 5. Os comités paritarios son institucións de dereito público co fin primordial de regular a vida da profesión ou grupo de profesións que corresponda (...).

O líder uxitista Francisco Largo Caballero en 1927

por Axencia de prensa Meurisse [Dominio público], dende Wikimedia Commons

DOC. 10: A ambigua actitude dos socialistas fronte á Ditadura en palabras de F. Largo Caballero (1924)

Non pode interpretarse a actitude da clase traballadora como unha adhesión, nin sequer de simpatía cara o novo réxime. A verdade do feito é que os partidos políticos que ata o de agora usufrutuaban o poder político perderan todo o prestixio e fixéranse incompatibles con todo desexo de rexeneración da vida pública e, por iso, ningún podía saír na súa defensa e que, ante o anuncio de moralizar a administración e de acabar co caciquismo, os traballadores, con gran sentido político, adoptaron unha posición de completa neutralidade, posición que seguramente manterán mentres se lles respecte aquilo que constitúe para eles o fundamental para o desenvolvemento da súa vida como clase: o dereito social conquistado a forza de inmensos sacrificios. Ademais, tan grande é o seu convencemento democrático que, aínda restablecida a normalidade e cumprido o programa de moralización, continuarán afirmando que esa obra purificadora debera facerse dentro do máis puro réxime civil e do máis grande respecto á liberdade [...]

Unha política económica nacionalista e intervencionista.

A política económica da Ditadura recolleu algunhas propostas rexeneracionistas e afondou en dúas orientacións xa principiadas a finais do século XIX, **nacionalismo e intervencionismo**. No seu deseño destacou o papel do ministro de Facenda, o político galego José Calvo Sotelo. Entre as liñas de acción económica Ditadura cómpre destacar as seguintes:

- ◆ **A defensa da produción nacional** traducíuse no aumento de protección arancelaria, no apoio fiscal e na concesión subvencións e créditos. As empresas ferroviarias, navieiras e mineiras foron as principais beneficiarias das axudas públicas.
- ◆ **A estricta regulación do mercado interior** (prezos, produción) a través de diversos órganos sectoriais que culminarían na creación do Consello de Economía Nacional (1926), antecedente do Ministerio de Economía Nacional (1928).
- ◆ **O fomento das obras públicas** pretendía impulsar a actividade económica. Mellorouse a rede ferroviaria. Renováronse as estradas coa creación do *Circuito Nacional de Firms Espaciais* (1926), o que facilitou o crecemento da circulación automobilística. Acometéronse grandes obras hidráulicas (encoros, canalizacións) para regadío e produción hidroeléctrica. Para xestionar o aproveitamento das concas fluviais establecéronse as Confederacións Hidrográficas, sendo a primeira delas a do Ebro, creada en 1926.
- ◆ **A concesión de monopolios** en novos sectores económicos había ser unha dos efectos máis perdurables da política económica da Ditadura. O monopolio do servizo telefónico foi concedido á CTNE (Compañía Telefónica Nacional de España), creada en 1924 e controlada pola multinacional estadounidense ITT. A importación, fabricación e distribución de produtos petrolíferos foi entregada á Compañía Arrendataria do Monopolio de Petróleos (CAMPESA), dominada polos grandes bancos españois.

DOC. 11: A política económica de la Dictadura segundo J. Calvo Sotelo (1931)

As ditaduras propenden fatalmente ao intervencionismo. O seu omnímodo poder é incompatible coa inhibición (...). O intervencionismo de Primo de Rivera abrangueu a agricultura, a industria, o mesmo comercio (...). Primo de Rivera profesou un entusiasta nacionalismo económico que eu compartín con máis caloroso fervor. Pero o noso nacionalismo mantívose dentro de moi correctos límites. A xuízo do xeneral, España debía nacionalizar unicamente: a) as industrias cuxa primeira materia se obtén no noso territorio; b) as que dentro do ámbito nacional de consumo poden atopar mercado suficiente de vida; c) as indispensables para asegurar a nosa independencia política nacional [...]

Francesc Maciá (á dereita) co seu avogado H. Torrès en París (1927), tras o seu procesamento polos sucesos de Prats de Molló.

Axencia de Prensa Meurisse [Dominio público], via [Wikimedia Commons](#)

DOC. 12: Manifiesto da Alianza Republicana (11-II-1926)

O réxime de excepción, fóra da lei constitutiva do Estado, ao que foi e vén sendo sometida España, sinala a cantos homes e a cantas forzas políticas teñan conciencia da súa responsabilidade un deber inexcusable, e esíxelles cumprilo en toda a súa plenitude. [...] Que obra de goberno consideramos como fundamental e mínima? Primeiro: O restablecemento da legalidade pola convocatoria dunhas Cortes Constituíntes [...] Segundo: Unha ordenación federativa do Estado, recoñecendo a existencia de diferentes personalidades peninsulares [...] Quinto: Creación da cantidade de escolas indispensables para resolver dunha volta e sumariamente o problema do ensino primario. Sexto: Supresión de censos e foros [...] Sétimo: Preparación adecuada do Estado para todas aquelas intervencións e facilidades á asociación de elementos produtores para todas aquelas iniciativas que pola colaboración do Estado e a Sociedade fagan leal e practicamente posible a realización do programa mínimo das actuais aspiracións do proletariado [...] Unímonos e prometemos non separarnos ata que a obra sinalada se cumpra na súa totalidade.

Favorecida por unha favorable conxuntura internacional durante os anos 1920, a economía española experimentou un notable crecemento durante a Ditadura. Sen embargo, as súas políticas acentuaron a falta de flexibilidade e a escasa competitividade dalgúns sectores económicos.

Ademais, tiveron un elevado custo para as contas públicas que houberon de asumir déficit e endebedamento crecentes.

Os problemas finais da Ditadura

A partir de 1928, o réxime primorriverista comezou a dar sinais de debilidade. Ao tempo que fracasaba o intento de institucionalización, a oposición á Ditadura reforzábase e sectores sociais e políticos que apoiaran ao réxime comezaron a darlle as costas. Os efectos da crise económica internacional, comezada en 1929, non deixaron España á marxe: rematou a expansión económica dos *felices anos vinte*, o mercado exterior contraeuse, a cotización internacional da peseta caeu. As relacións entre Alfonso XIII e o ditador comezaron a deteriorarse.

O reforzamento da oposición á Ditadura.

A opcións contrarias á Ditadura mantiveran dende 1923 un perfil moi baixo e, agás algunhas figuras illadas (Unamuno, Blanco Ibáñez), a penas se manifestaran publicamente. A súa reactivación é perceptible dende 1926.

Representantes dos vellos partidos dinásticos comezaron a reclamar o restablecemento do réxime constitucional de 1876. Entre eles, o conservador Sánchez Guerra adquiriu un destacado protagonismo.

A caótica política militar da Ditadura xerou un importante **descontento no seo do Exército**, sobre todo entre a oficialidade *peninsular*. A reforma do sistema de ascensos en 1926, privilexiando na práctica a promoción por méritos de guerra consonte ás peticións dos militares *africanistas*, provocou un grave conflito co Corpo de Artilería. Neste contexto produciuse en xuño de 1926, a *Sanjuanada*, un intento de golpe militar contra Primo de Rivera no que estiveron implicados destacados xenerais (Weyler, Aguilera) e políticos (Romanones, Melquíades Álvarez, Sánchez Guerra).

A política anticalanista da Ditadura debilitou á conservadora *Lliga* e favoreceu o **ascenso en Cataluña dos sectores nacionalistas republicanos máis radicais** representados por *Estat Catalá* e o seu líder Francesc Maciá. En 1926, Maciá encabezou un intento de incursión con voluntarios armados dende Francia coa pretensión de provocar unha insurrección xeral en Cataluña. A aventura fracasou en Prats de Molló pola intervención da policía francesa pero Maciá se converteu no símbolo máis popular da oposición a Primo en Cataluña.

Baixo a Ditadura, o **republicanismo** recuperou folgos. Os seus líderes (A. Lerroux, M. Domingo, M. Azaña, V. Blasco Ibáñez) deron esquecido as vellas lideiras para colaborar na loita contra o réxime creando a **Alianza Republicana** (1926)

[DOC. 12].

Dentro do **movemento obreiro**, ao radical rexeitamento inicial da Ditadura por anarquistas e comunistas se lle engadiu o descontento dos sindicalistas católicos, marxidados do entramado corporativista, e o progresivo afastamento do PSOE, onde Indalecio Prieto promovía o achegamento ao republicanismo e o rexeitamento á presenza da UGT na Asemblea Nacional Constituínte.

DOC. 13: Unamuno fronte á Ditadura dende o comezo (*La Tribuna*, 30/IX/1923).

[...]Non só o varón ten vontade, nin só ten intelixencia. Nin a vontade nin a intelixencia son cousas masculinas. Están por riba das groserías do sexo. Non caíades, estudantes españois, na demencia do carneiro, o macho da ovella, indixentísimo en seso e opulentísimo en sexo. Sexa o voso o ideal o discreto e casto don Quixote e non o botarate de don Xoán Tenorio, peliculeiro e heroe de casino. É a intelixencia o que vai salvar a Patria [...] E nestes días, nos que se oe con demasiada frecuencia o caloroso eloxio da demencia, da frivolidade bravucona, da botaratería, cultivade a intelixencia. Que é a seriedade. E Deus nos libre de ter que morrer de risa, que debe ser a máis terrible das mortes. Proclamae que non hai valor, nin enerxía, nin vontade, nin patriotismo, sen intelixencia

No **mundo universitario**, a oposición á Ditadura manifestárase dende datas relativamente temperás. En 1926, fundouse a Federación Universitaria Escolar (FUE) que, dende posicións próximas ao republicanismo, había dirixir as accións estudantís contra o réxime. A oposición á chamada *lei Callejo* (1928), que autorizaba a expedición de títulos universitarios por dous centros de ensino superior ligados á Igrexa (os agostiños en El Escorial, os xesuítas en Deusto), serviu de catalizador das protestas, especialmente intensas nos anos 1929 e 1930. A mobilización universitaria recibiu a solidariedade dos máis relevantes intelectuais do país: aos *extravagantes* Unamuno [DOC. 13] e Valle-Inclán, opositores dende o primeiro momento, sumáronse outros moitos (Jiménez de Asúa, Américo Castro, Menéndez Pidal) e mesmo algúns que acolleran favorablemente a instauración da Ditadura en 1923, caso do filósofo Ortega y Gasset.

O debilitamento dos apoios ao réxime.

O distanciamento cara o réxime de moitos dos sectores que o apoiaran foi tamén evidente. Os **círculos patronais** receaban do intervencionismo económico e dos efectos da política social corporativa. Os **sindicatos católicos** considerábanse inxustamente marxinaos en prol dos socialistas. Dentro do exército, os **oficiais peninsulares** manifestábanse cada vez máis abertamente contra os privilexios dos *africanistas*. Corrían rumores de conspiracións militares e o rei tomaba conciencia de que o apoio ao ditador puña en perigo a continuidade da propia monarquía.

Todas estas circunstancias facían moi complicada a situación política de Primo de Rivera a finais de 1929. En xaneiro de 1930, logo da morna resposta dos capitáns xenerais á súa petición de apoio, o ditador presentou a dimisión a Alfonso XIII, que aceptou decontado.

A fin da monarquía: a Dictablanda

Tras a dimisión de Primo de Rivera, Alfonso XIII encargou a formación de goberno ao xeneral **Berenguer** coa intención de restablecer o réxime constitucional de 1876. Pero o retorno a 1923 resultou inviable por diferentes razóns:

- ◆ Os **partidos monárquicos** estaban desarticulados. Durante a Ditadura as divisións internas non deixaran de agravarse e as redes caciquís nas que se baseaba o seu poder quedaron moi debilitadas.
- ◆ A **Coroa** quedara desprestixiada pola longa vinculación do Rei ao ditador.
- ◆ A **oposición republicana** veu engrosadas as súas filas. Ao republicanismo histórico, representado na Alianza Republicana, sumáronse numerosos *viúvos da monarquía* (Alcalá

Portada do diario conservador *La Época* do 29/I/1930

Fonte: BNE. Hemeroteca dixital

O xeneral Berenguer

Por Ch. Franzen [Dominio público], dende Wikimedia Commons.

Zamora, Miguel Maura, Portela Valladares), intelectuais (Ortega, Marañón), oficiais do exército... Republicanos e galeguistas fundaban en 1929 a *Organización Republicana Galega Autónoma* (ORGA), baixo o liderado de Santiago Casares Quiroga. O catalanismo de esquerdas uníase arredor de F. Macía en *Esquerra Republicana de Cataluña*, fundada en marzo de 1931. Pola súa parte, o PSOE decantouse claramente pola opción republicana en outubro de 1930.

En agosto de 1930, representantes das diferentes opcións antimonárquicas asinaban o **Pacto de San Sebastián**. Nel comprometíanse a loitar pola instauración dunha República democrática e a recoñecer o dereito de Cataluña a autonomía [DOC. 14].

O **movemento revolucionario republicano previsto para decembro de 1930** fracasou estrepitosamente. O **levantamento militar de Jaca**, encabezado polos oficiais Galán e García Hernández precipitouse e a folga xeral e a insurrección doutras unidades militares tiveron un escaso apoio. Sen embargo, a execución de Galán e García Hernández e o procesamento dos membros do Comité Revolucionario deron máis azos aínda ao movemento republicano.

En febreiro de 1931, Berenguer dimitiu e foi substituído polo almirante **Aznar**. Este formou un goberno de concentración monárquica coa colaboración da *Lliga catalana* e prometeu convocar eleccións, comezando polas municipais e rematando polas lexislativas. Sen embargo, os resultados das **eleccións municipais do 12 de abril de 1931** racharon as previsións gobernamentais. Aínda que globalmente as candidaturas monárquicas obtivesen máis concelleiros cás listas antidinásticas (republicanos, socialistas, nacionalistas, agrarios), nas principais cidades e vilas o resultado foi o contrario. En 40 das 50 capitais de provincia o triunfo republicano foi indiscutible [DOC. 15]. O goberno perdera as eleccións, que se converteran nun plebiscito contra a monarquía.

DOC. 14: O Pacto de San Sebastián segundo as informacións do diario prorrepblicano *El Sol*. (18-VIII-1930)

Onte, a mediodía, acudiron ao hotel de Londres representantes dos distintos partidos republicanos españois e logo de almorzar reuníronse nos locais da Unión Republicana.

A reunión durou dende as 4 ata as 5 e media e distinguíuse pola coincidencia fundamental nas cuestións autonómica, electoral e revolucionaria. Ao rematar, os reunidos negáronse a facer manifestacións concretas, limitándose a referirse á seguinte nota oficiosa:

«No domicilio social da Unión Republicana e baixo a presidencia de D. Fernando Samsin, reuníronse esta tarde don Alejandro Lerroux e don Manuel Azaña, pola Alianza Republicana; don Marcelino Domingo, don Álvaro de Albornoz e don Ángel Galarza, polo partido republicano radical socialista; don Niceto Alcalá Zamora e don Miguel Maura pola Dereita Liberal Republicana; don Manuel Carrasco Formiguera, pola Acción Catalá; don Matías Mallol Bosch, pola Acción Republicana de Cataluña; don Jaime Ayguadé, polo Estat Catalá, e don Santiago Casares Quiroga, pola Federación Republicana Galega, entidades que, xuntamente co Partido Federal Español [...] integran a totalidade dos elementos republicanos do país.

A esta reunión asistiron tamén, invitados con carácter persoal don Felipe Sánchez Román, don Eduardo Ortega y Gasset e don Indalecio Prieto [...]

Examinada a actual situación política, tódolos representantes concorrentes chegaron na exposición dos seus peculiares puntos de vista a unha perfecta coincidencia, que quedou inequivocamente confirmada na unanimidade coa que se tomaron as diversas resolucións adoptadas.

A mesma absoluta unanimidade houbo ao apreciar a comenencia de xestionar rapidamente e con empeño a adhesión das demais organizacións políticas e obreiras que no acto previo de hoxe non puideron estar representadas para a finalidade concreta de sumar o seu poderoso auxilio á acción que sen desmaios pretenden emprender conxuntamente as forzas adversas ao actual réxime político.»

Pese á reserva gardada por canos asistiron á reunión das esquerdas, puidemos obter algunha ampliación aos puntos de vista recollidos na nota oficiosa facilitada á Prensa.

O problema referente a Cataluña, que é o que máis dificultades podía ofrecer para chegar a un acordo unánime, quedou resolto no sentido de que os reunidos aceptaban a presentación a unhas Cortes Constituíntes dun estatuto redactado libremente por Cataluña para regular a súa vida rexional e as súas relacións co Estado español. Este acordo fíxose extensivo a todas aquelas rexións que sintan a necesidade dunha vida autónoma. [...]

Tanto para as Cortes Constituíntes como para a votación do estatuto polas rexións utilizarase o sufraxio universal. Os reunidos amosáronse completamente de acordo no que atinxe á acción política solidaria.

DOC. 15: Resultados das eleccións municipais do 12 de abril de 1931.

PARTIDOS E COALICIÓNES	Resultados xerais		Capitais de provincia		
	Nº conc	%	Nº conc.	%	Alc
Monárquicos	40.324	48'9	552	32'6	10
Republicanos e socialistas	36.282	44'0	937	55'4	37
Esquerra	3.219	3'9	60	3'5	3
Lliga	1.014	1'2	27	1'6	0
PNV	267	0'3	18	1'1	0
Comunistas	67	0'1	1	0'1	0
Independentes e outros	1.207	1'5	96	5'7	0

Fonte: Historia electoral

Aínda que algún dos ministros recomendaban resistir, o goberno decidiu negociar os líderes republicanos e o rei presentou a súa renuncia o 13 de abril [DOC.16]. Ao día seguinte, o 14 de abril de 1931, mentres en moitas localidades se proclamaba a República entre manifestacións de entusiasmo popular, o Comité Revolucionario asumía o poder como **Goberno Provisional da República** baixo a presidencia de Niceto Alcalá Zamora.

DOC. 16: Alfonso XIII comunica a súa renuncia o 14 de abril de 1931 (ABC, 17-IV-1931)

As eleccións celebrados o domingo revélanme claramente que hoxe non teño o amor do meu pobo. A miña conciencia díme que este desvío non será definitivo, porque procurei sempre servir a España, posto o único afán no interese público, ata nas máis críticas conxunturas. Un rei pode equivocarse e, sen dúbida, erreí eu algunha vez; pero sei ben que a nosa Patria se mostrou en todo momento xenerosa ante as culpas sen malicia. Son o Rei de todos españois e tamén un español. Atoparía medios sobrados para manter as miñas rexias prerrogativas, en eficaz tirapuxa contra quen as combaten. Pero, resoltamente, quero arredarme de canto sexa lanzar a un compatriota contra outro en fratricida guerra civil. Non renuncio a ningún dos meus dereitos, porque máis que meus son depósito acumulado pola historia, e da súa custodia han pedirme algún día conta rigorosa. Agardo a coñecer a auténtica e adecuada expresión da conciencia colectiva e, mentres fal a nación, suspendo deliberadamente o exercicio do poder real e afástome de España, recoñecendoa así como única señora dos seus destinos [...]"

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS:

- ALFEIRÁN, X. et al.: **Historia de España 2º Bach**, Vigo, Baía Edicións-Consorcio Editorial Galego, 2016.
- ALVÁREZ REY, L. et. al.: **Historia de España. 2º Bacharelato. Aula 3D**, Barcelona, Vicens-Vives, 2016.
- BEN AMI, Sh.: **El cirujano de hierro: la Dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930**, Barcelona, RBA, 2012.
- FERNÁNDEZ ROS, J.M et. al.: **Historia de España 2º Bachillerato**, Madrid, Santillana Educación, 2016.
- FUSI, J.P.; PALAFOX, J.: **España, 1808-1996: El desafío de la modernidad**, Madrid, Espasa, 2000.
- GIL ANDRÉS, C.: **50 cosas que hay que saber sobre Historia de España**, Barcelona, Editorial Ariel, 2016.
- GONZÁLEZ CALLEJA, E.: **La España de Primo de Ribera. La modernización autoritaria, 1923-1930**, Madrid, Alianza Editorial, 2005.
- SHUBERT, A.; ÁLVAREZ JUNCO, J. (eds.): **Nueva historia de la España contemporánea (1808-2018)**, Madrid, Galaxia Gutenberg, 2018.
- VILLARES, R.; MORENO LUZÓN, J.: **Restauración y Dictadura**, FONTANA, J.; VILLARES, R. (dir.), **Historia de España**, vol. 7, Barcelona, Ed. Crítica-Marcial Pons, 2009.
- VV.AA.: **Historia de España**, Madrid, Ed. Santillana, 2004.